

УДК 130.2

“КАТЕРИНА” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ВІЗУАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОСМОСУ

Колесник Олена Сергіївна
Кандидат філософських наук,
докторант НАКККіМ

Значення Тараса Шевченка як творця національного міфу не потребує коментарів. Чи не найбільш символічно навантаженим його твором може виступати загальновідома картина “Катерина”. Перш за все, зазначимо, що вона не є додатком до однойменної поеми: на живописному полотні відсутня вся профанна конкретика і, навпаки, введені відсутні в поемі сакральні елементи.

В очі глядачу відразу впадає постать самої Катерини. Її суто українська краса викликає в пам’яті образи з народних пісень. Вона зодягнена в національне дівоче вбрання, в якому переважають білий та червоний кольори; коси Катерини додають чорний. Ці три кольори можна розглядати як символи трьох рівнів міфопоетичного Космосу (земля, небо, підземний світ), та етапів духовної трансформації. Звернемо увагу також на вінок, який виступає образом круглого купола неба, що накриває землю, а також вічного повторення соціальних та космічних циклів. Катерина боса, що передбачає безпосередній зв’язок з землею як батьківщиною, та як джерелом природних сил.

Постать Катерини утворює вертикальну вісь світу. Помітною є також горизонталь, що поділяє верх та низ, небо та землю. Це перехрестя розділяє картину на чотири частини.

Права сторона маркована позитивно. Практично всюди у індоєвропейців праве розглядається як своє, ліве – чуже, і Шевченко не відступає від цього канону. В правій верхній чверті ми бачимо гілля дубу, світового та шаманського дерева, захисника, а інколи навіть “двійника” або предка людини.

Дуб завжди був головним культовим деревом слов'ян, пов'язаним з уявленнями про вісь світу. Це дерево, присвячене Перуну, асоціювалося з грозою, яка очищує світ від злих духів. На картині Шевченка це дерево простягає гілки, накриваючи увесь світ, і обіцяючи Катерині захист.

В правому нижньому куті, під дубом, ми бачимо сидячого на землі Українця в білому одязі. Як і в зовнішності Катерини, підкреслена його національна типовість, до того ж, він схожий на самого Шевченка. Білому одягу Українця відповідає його мирна справа: він обробляє березові (ще одне сакральне дерево, що асоціювалося з початком нового року, оновленням, захистом від біди) цурки, перетворюючи священну деревину на господарчий виріб. Це забезпечує зв'язок “культура – натура”, причому не як протистояння, а як взаємне збагачення, надання матерії форми. Ложки, які він ріже, відсилають нас до теми їжі, яка в традиційних культурах мала символічне значення ствердження життя, об'єднання колективу за родинним столом. До праці на землі відсилають також граблі та вили, що стоять обіч Українця.

Ліва половина картини символічно втілює “чуже”. Те, що постать Катерини розвернена саме в цьому напрямку, підкреслює зміну її долі.

Головною постаттю тут є Вершник, що скривається в імлі. Його чужість – національна, соціальна, політична – наочно виражена темним, цупким “штучним” костюмом, який протистоїть м'якості, природності Катерини та Українця. Його динамічна поза, військова форма та шабля контрастують зі статичністю та миролюбністю усього оточення. До характеристики образу додається також семантика коня. У фольклорі індоєвропейців кінь пов'язується не тільки з війною, а з “тим світом”, особливо якщо він білий, чи, як у нашому випадку, темний. Вершник на очах розчиняється у пилюці, як Вогняний Змій, згубний коханець дівчат та молодих удів. В цьому ж лівому верхньому куті ми бачимо вітряк, який у народних оповідях нерідко пов'язувався з чортами. Ця ж “потойбічність” відмічає й лівий нижній кут, позначений постаттю песика. В міфопетиці це амбівалентна істота, пов'язана за потойбічним світом. Але у

Шевченка песик не загрожує Катерині, можливо, навіть захищає її, гавкаючи на вершника-чужинця. Тобто, “своє” потойбічне / позасвідоме на боці Катерини.

Песик, який встав на задні лапи, та крона дубу зверху утворюють чітко прокреслену графічну діагональ. Вона є логічною, оскільки Нижній світ, до якого відноситься пес, у слов'ян присвячений Велесу, споконвічному противнику Перуна, покровителя Верху. Тобто, ми бачимо протиставлення: Перун – Велес, дуб – пес, верх – низ. Своєрідну крапку ставлять зламана гілка дубу (і переламане колосся) біля песика. Це – делікатний натяк на порушене дівоцтво, поламану долю. І все ж таки, ця діагональ означає не відторгнення, а противо-доповнення різних аспектів “свого”. Другу композиційну і смислову діагональ створюють Українець і Вершник, що втілюють такі протилежності як: мир – війна; біле – темне; стабільне – динамічне; традиційне – нове; пасивне – активне, своє – чуже.

Таким чином, структура картини, складається з вертикалі, горизонталі та двох діагоналей. Ця схема є надзвичайно значущою з точки зору міфопоетики, оскільки в ній сполучаються символи трьох рівнів вертикалі та чотирьох напрямків по горизонталі. А найголовнішим у ній є центр, п'ятий елемент, втілення сутності світу. На картині усі ці лінії – вертикаль, горизонталь, дві діагоналі – проходять через утробу Катерини, акцентуючи її дитя. Воно і є тим самим Центром. Тема покритки та “байстрюка” – це профанізований варіант архетипу діви-матері та чудесної дитини, призначеної для великих справ. Таким чином, іконографія картини не тільки не ілюструє однойменну поему – вона протистоїть їй заземленій трагічності.

Отже в образі “Катерини” перед нами постає досконале, водночас символічне і наочне, зображення міфопоетичного Космосу в його неповторному національному прочитанні.